

Володимир Липов

ДЖ.АРРИГІ VERSUS П.КРУГМАН: ФАТАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ТА КОМПЛЕМЕНТАРНІ ВИТОКИ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Показано обмеженість можливостей мейнстриму (П.Кругман) у поясненні кризових явищ світової економіки. На підставі запропонованого Дж.Арригі підходу розглянуто шляхи виходу з криз, пов'язані зі зсувом центру світсистеми. Розкрито сутність, комплементарні засади фатальних стратегій, їх зв'язок із фізіологією і стилями мислення, моделями поведінки, побудовою "соціалізму з китайською специфікою".

Ключові слова: інститути, капіталізм, ринкова економіка, світсистема, комплементарність, фатальна стратегія, фінансова криза, економічні цикли.

JEL: E440, F290, F370.

Увагу вчених привернуто до сучасної кризи. Невипадково в центрі дискусії про політику виходу з кризи, ініційованої В.Гейцем і А.Гриценком у статті "Вихід із кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним)" (2013) опинилася праця П.Кругмана "Вихід із кризи є" (2013). На тлі безлічі праць, що з'явилися останнім часом, у яких автори досліджують історію (Рейнхарт, 2011), циклічні підстави (Гальчинский, 2010) і приховані пружини, що пов'язуються з руйнівною діяльністю фінансових структур (Волф, 2013; Джонсон, 2013), посиленням нерівномірності в розподілі доходів (Райх, 2012), некомпетентністю і саморуйнівною політикою урядів (Льюїс, 2013), вадами "ліберальної системи сучасного капіталізму" (Дугин, 2010), фундаментальною невизначеністю ринку (Ольсевич, 2013), вона виокремлюється практичною спрямованістю, прийнятністю і дієвістю отриманих автором результатів і його рекомендацій. Утім, універсалізм рекомендацій П.Кругмана пов'язаний з тим, що він виступає в ролі критика стратегії виходу з кризи, пропонованої центрами світової економічної політики. Проте, досліджуючи передумови і причини фінансових потрясінь, П.Кругман залишається в рамках мейнстриму, обмежуючи тим самим спектр явищ, що вивчаються, глибинних зв'язків між ними і взаємозалежностей. Сформована на початку нового тисячоліття концепція інституційної комплементарності, що акцентує увагу на взаємозв'язку, взаємообумовленості та взаємодоповнюваності елементів господарських систем, містить внутрішній потенціал розвитку, здатний подолати вказані обмеження (Липов, 2011). Мабуть, першим досвідом дослідження комплементарних підстав кризових явищ, який отримав широке визнання, можна

Липов Володимир Валентинович (lipov_vl@mail.ru), д-р екон. наук, проф., Харківський національний економічний університет.

вважати працю Дж.Кембела (2011). Є подібний аналіз і у праці автора (Липов, 2011. С. 138–146).

Мета пропонованої статті – продемонструвати можливості, що відкриваються комплементарним підходом до дослідження явищ господарського життя, вдосконалення економічної політики, перш за все, у сфері подолання економічних криз шляхом освоєння *фатальних стратегій* як альтернативи домінуючих у західній культурі стратегій зіткнення, боротьби з обставинами, фатумом.

Як корабель назвуть, так він і попливе. Назва літературного твору, комерційного проекту, а таким, безумовно, є книга П.Кругмана "Вихід із кризи є", має дати інформацію про його зміст і привернути увагу потенційних читачів. Перша частина завдання у випадку з книгою П.Кругмана лежить на поверхні – вчений пропонує свій варіант виходу з кризи. Але у змісті знаходимо приховану суперечність, яка полягає в тому, що автор, який задекларував лібералізм як своє життєве кредо, виступає поборником активного втручання держави в економічні процеси, більше за те, дорікає урядові США за надмірну пасивність щодо цього питання. Часткове пояснення автора знаходимо в попередній його книзі: "Один із парадоксів Америки початку XXI століття полягає в тому, що ті з нас, хто називає себе лібералом, багато в чому, по суті, є консерваторами. Водночас ті, хто називає себе консерватором – це здебільшого крайні радикали. ... Ліберали виступають на захист давно існуючих інститутів (соціального страхування, програми "Медікейд"); ті, хто вважає себе консерваторами, домагаються їх приватизації. Ліберали впевнені: необхідно керуватися принципами демократії та нормами права; ті, хто називає себе консерваторами, домагаються наділення президента диктаторськими повноваженнями..." (2009. С. 287). Утім, наявність суперечності – це ще один аспект змісту книги, який може привернути увагу читачів, збудити інтерес до неї (друга функція назви). Наскільки ж серйозною має бути криза, щоб всесвітньо відомий економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки виносив у назву своєї книги твердження про можливість виходу з неї без побоювання бути звинуваченим у тривіальності назви? Чи не народжує воно зустрічне питання: а чи є вихід із кризи?

Обґрунтованість такого питання в контексті будь-якої програми виходу з кризи, пропонованої представниками західної економічної науки, підкреслює назва праці Ж.Бодріяра "Фатальні стратегії". Але ж повернімося до суперечностей і парадоксів: "Ніщо не може узбережити нас від фатальності, ще менше – від стратегії. Втім, поєднання цих двох термінів – парадокс: хіба ж може бути фатальність, якщо є стратегія? А от: загадка фатальності в осерді будь-якої стратегії, загадка, що поглядає з фатальної стратегії в самісінькому осерді найбанальніших стратегій, це об'єкт, що взяв свою фатальність за стратегію, – щось таке, як правила іншої гри". ... Її невблаганна логіка призводить до провалу спроби змусити об'єкт грати за привносимими ззовні правилами. Об'єкт у "...певному розумінні, подвоює ставку, набиває ціну тим стратегічним правилам, котрі йому накидають, запроваджуючи в такий спосіб стратегію, що не має власних цільових настановлень, – "грайливу" стратегію, що виводить з ладу стратегію суб'єкта, стратегію, що є фатальною для суб'єкта, бо він пропадає, виходячи за межі власних завдань.

Ми приречені до цього надміру фінальності..." (Бодріяр, 2010. С. 187).

Чи є вихід? Марксистські, ліберальні, психоаналітичні підходи Ж.Бодріяр вважає банальними, такими, що вичерпали свої можливості. Як альтернативу пропонують **"фатальні стратегії"**, що полягають у доведенні абсурдності системи до логічного завершення. Активності колективного або індивідуального суб'єкта протиставляють пасивну масу, яка відповідає гіперконформізмом як найадекватнішою поведінкою, здатною довести до руйнування неадекватну систему зсередини. Вихід убачається у прийнятті неминучого і використанні його у спосіб, який може принести найбільше задоволення. *Проблема лише в тому, що розуміти під останнім.* Фатальна стратегія, на думку Ж.Бодріяра, полягає в пасивному дотриманні, підкоренні волі фатуму.

Готовність ліберала П.Кругмана до прийняття неминучого (необхідності активного втручання держави), мабуть, можна сприймати як *перший крок* на шляху до освоєння і застосування справжньої "фатальної стратегії". Усвідомити глибину перешкод, які слід подолати на цьому шляху, можна лише враховуючи особливості західного стилю мислення, способу дії, ставлення до світу, коріння якого знаходимо у християнському світогляді, що націлює людину на активну позицію стосовно навколишнього світу, прагнення до його перетворення. Об'єктивність навколишнього світу опиняється в підлеглому становищі щодо свідомості людини, яка його перетворює. Утім, на цьому першому кроці, досліджуючи "справжні причини депресії, в яку занурилася світова економіка", співавтор популярного в цілому світі підручника "Міжнародна економіка: теорія і практика", колумніст "Нью-Йорк Таймс", що має досвід роботи в Білому домі, зупиняється. У чому сутність і справжня причина обмеженості підходу, пропонованого видатним економістом? Він залишається вірним домінуючій в американській науці традиційній прихильності конкретизованому, орієнтованому на злободенну практику, позаісторично інваріантному, глибоко спеціалізованому і диференційованому за галузями знання мейнстриму. Як наслідок багато чинників, що впливають на витоки, протікання і перспективи розвитку глобальної кризи, опиняються поза увагою дослідника. Іноді складно усвідомити, зрозуміти неминуче. Необхідно виявити логіку розвитку подій, причини, що породжують їх, напрямки розвитку, наслідки. Поки ж потенціал застосування *"фатальної стратегії"* залишається незатребуваним, вона перетворюється на свій антипод – **"фатальність стратегії", "стратегічну фатальність"**.

Приклад успішного здійснення відразу двох *наступних кроків на шляху застосування "фатальної стратегії"* щодо глобальних фінансових криз знаходимо в пізніх творах Дж.Аррігі. На противагу, висловлюючись мовою дипломатів, "кар'єрному" вченому-економісту, викладачу провідних вузів США П.Кругману, життєвий шлях і творча біографія Дж.Аррігі є надзвичайно різноманітними і багатими на події, що сприяли розширенню методологічного апарату його досліджень і, відповідно, глибині проникнення в сутність явищ. Викладацька діяльність у Південній Родезії (нині Зімбабве) породжує у молодого вченого інтерес до проблем розвитку країн третього світу. Спостерігаючи провал проекту африканського соціалізму, він піддає критиці як лівий романтизм, так і західний колоніалізм та імперіалізм. Повернення 1969 року до Італії, що з річним запізненням відреагувала на бурхливі події осені 1968-го в Парижі, загострило сприйняття Дж.Аррігі, який ясно простежував паралелі між капіталістичною Італією і комуністичною

Польщею, неоднозначності взаємозв'язків між розвиненістю і відсталістю, капіталізмом і комунізмом. Він обіймає посаду професора соціології в Університеті Калабрії. Цілком природно виглядає виникнення інтересу до проблематики організованої злочинності та мафіозного суспільства. Наскільки успішними були ці дослідження, може свідчити той факт, що його молодий співробітник П.Арлакі незабаром стає головою Комісії ООН із міжнародної оргзлочинності. Опрацьовуючи "Тюремні зошити" А.Грамши, Дж.Арригі починає цікавитися альтернативним марксизмом. Передусім його увагу привертає *концепція гегемонії* як панування, заснованого на згоді підкорятися, сприйнятті існуючого ладу як усезагального блага, що підкріплюється комфортним матеріальним компромісом між правлячими верхами і суспільством і відсутністю альтернативи існуючому ладу. Наступний етап еволюції наукових поглядів Дж.Арригі пов'язаний з переїздом 1979 року в США. Він починає працювати в заснованому І.Валлерстайном Центрі Фернана Броделя у складі "Банди чотирьох" (творчого квартету: І.Валлерстайна, Дж.Арригі, А.Г.Франка і С.Аміра, який прозвали так за аналогією з процесом, що відбувався того часу в Китаї проти вдови Мао Цзе-дуна та її оточення), активно вивчає проблеми світсистемного аналізу. Перша їхня спільна праця являла собою спробу системного історико-циклічного аналізу кризи, що вразила світову економіку в 1970-х роках (Amin, 1982). Освоєння творчих досягнень лідера історичної школи "Анналів" і перехід до проблем глобальної економічної динаміки стали завершальним етапом формування методологічного інструментарію дослідження, що дозволило Дж.Арригі запропонувати свій підхід до бачення й обґрунтування глибинних причин фінансової кризи сучасної капіталістичною світсистеми (2006), її підстав і перспектив (2009).

Дж.Арригі зосереджує увагу на дослідженні циклічності капіталістичного розвитку. Він робить розмежування між ринковими відносинами і капіталізмом. Відправним моментом слугує концептуальна схема Ф.Броделя, який виокремив три шари господарського життя, – натуральне господарство, ринкові відносини і власне капіталізм: "...різні якості того, що я іменую "економікою" (або ринковою економікою) і "капіталізмом", здаються мені не новою межею, але європейською константою з часів середньовіччя. ...с тією різницею, що до доіндустріальної моделі слід додати третій сектор: *нижній "поверх" "неекономіки"*, свого роду гумусний шар, де зростає коріння ринку, але не пронизуючи всієї його маси... Вище за нього в зоні **переважно ринкової економіки** множилися горизонтальні зв'язки між ринками... ..поряд із цим шаром або, радше, *над ним*, зона **"протиринку"** являла царство виверткості та права сильного. Саме там і розташована зона **переважно капіталізму** (виділено мною. – В.Л.)" (1988. С. 220). Розвиток цього верхнього шару господарського життя, капіталізму, підкоряється своїм законам, а його наслідки справляють вплив на всю господарську структуру капіталістичної світсистеми. На часовому відрізку з XV до кінця XX століть Дж.Арригі виокремлює чотири **системні цикли накопичення**, "...для кожного з яких характерна *фундаментальна єдність основної рушійної сили і структури світових процесів накопичення капіталу*: генуезький цикл XV – початку XVII століття, голландський цикл кінця XVI – третьої чверті XVIII століття, британський цикл другої половини XVIII – початку XX століття і американський цикл, який почався наприкінці

XIX століття і продовжується на нинішній фазі фінансової експансії (виділено мною. – В.Л.)" (2006. С. 45). В описі системних циклів накопичення Дж.Аррігі використовує формулу капіталу К.Маркса ($D - T - D'$), яка в цьому разі відбиває вже не логіку індивідуальних дій капіталіста, але закономірності історичного капіталізму, що "повторюються, як світсистеми". Виокремлюються почергово фази матеріальної ($D - T$) і фінансової ($T - D'$) експансії. У першій фазі грошовий капітал надає руху зростаючій масі товарів, у другій звільняється від своєї товарної форми, накопичення здійснюється за допомоги фінансових операцій (за скороченою формулою $D - D'$). Разом дві фази-епохи розвитку капіталізму утворюють *повний системний цикл накопичення*. З чим пов'язана зміна фаз? Перш за все, з поступовою втратою домінуючим центром капіталістичної світсистеми (по-спільному Генуєю, Голландією, Великобританією, США) здатності замикаєти на собі та контролювати потоки руху капіталу й отримання відповідної вигоди, появою можливості використання альтернативних варіантів перерозподілу капіталу, зростанням ризиків використання капіталу, в тому числі пов'язаних із посиленням суперництва з новим центром, який дедалі активніше виставляє свої домагання. При цьому кожен новий центр капіталістичної світсистеми за своїм ресурсним потенціалом суттєво перевершував попередника. Китай на момент написання книги (1994) ще не готовий до цієї ролі й це продовжує протікання кризи й ускладнює визначення перспектив розвитку світсистеми.

По суті, Дж.Аррігі ставить свій *світсистемний діагноз витоків і глибинних причин сучасної фінансової кризи* (і це можна вважати *першим його кроком до фатальної стратегії*), в контексті якого рекомендації П.Кругмана, мабуть, можна порівняти з рецептом лікаря, який прописав ліки, що можуть усунути симптоми, але не вилікувати саму хворобу.

Наступна праця Дж.Аррігі, яку можна вважати *другим кроком у рамках розвитку фатальних стратегій*, з'явилася 2007 року. Вона присвячена дослідженню Китаю як потенційного нового центру капіталістичної світсистеми і тренда її розвитку. У центрі уваги вченого не зовнішні показники нарощування економічної могутності Середньої імперії, а внутрішні пружини, які рухають процеси у країні. Неоднозначність висновків автора пов'язана не з невірою у творчі можливості Китаю. Щонайменше дві проблеми постають перед прихильниками світсистемного аналізу за спроби визначити його перспективи як нового центру капіталістичної світсистеми.

Перша проблема. Як співвіднести те, що центральне місце у трансформованій *капіталістичній* світсистемі відведено країні, що офіційно декларує будівництво *соціалізму*, нехай навіть і з китайською специфікою? Дж.Аррігі не задовольняє проста відповідь, що це аж ніяк не соціалізм, якщо є ринок, капіталісти, активна взаємодія з західними капіталістичними структурами. *Ринкова економіка і капіталізм – не тотожні поняття*. І знов учений звертається до теоретичної спадщини Ф.Броделя: "**Будучи привілеєм небагатьох, капіталізм немислимий без активного пособництва суспільства. ... Капіталізм тріумфує лише тоді, коли ідентифікує себе з державою, коли сам стає державою**" (виділено мною. – В.Л.). Під час першої великої фази його розвитку (в містах-державках Італії – Венеції, Генуї, Флоренції) влада належала грошовій еліті. У Голландії XVII століття регенти-аристократи керували країною на користь і навіть за прямими вказів-

ками ділків, негоціантів і великих фінансистів. В Англії після революції 1688 року влада опинилася в ситуації, подібній до голландської" (1993. С. 68–69). "Капіталістичний характер розвитку, заснованого на ринку, – стверджує Дж.Аррігі, – визначають не наявністю капіталістичних інститутів та їх співвідношенням, а ставленням держави до влади і капіталу. **Хоч би як багато ні було капіталістів за певної ринкової економіки, якщо держава не підпорядкована їхнім класовим інтересам, ця економіка залишається некапіталістичною** (виділено мною. – В.Л.)" (2009. С. 367). Більше за те, спираючись на праці Р.Бренера (1977), учений доводить, що саме це зрощення, на відміну від таких чинників, як особлива трудова етика, забезпеченість ресурсами тощо, є тією унікальною умовою, яка забезпечила перемогу капіталізму на Заході, початок **великого розходження**, заснованого на капіталі- й енергомістких технологіях **капіталістичного розвитку** (за К.Марксом і Й.Шумпетером) Заходу і трудомістких, енергозбережних технологіях **ринкового** (через розподіл праці. – В.Л.) **смітівського зростання** Східної Азії. Чи не в цій необхідності зрощення капіталу і держави як неминучій передумові становлення і розвитку капіталізму таяться витоки внутрішньої суперечності лібералізму, суперечності позиції П.Кругмана, який формально обстоює свободу (капіталістичних) ринків, але фактично захищає інтереси центру капіталістичної світсистеми?

"Смітівське зростання", за Дж.Аррігі – *природний шлях економічного розвитку*, пов'язаний із потраплянням економіки у стаціонарний стан, або "пастку зростання" у вищій точці рівноваги між швидкостями зростання доходів і населення. Збереження стабільності існуючих інституційних структур суспільства за одночасного підтримання або забезпечення підвищення добробуту відрізняє "смітівське зростання" від моделі "*неприродного*" **капіталістичного розвитку**, що почала поширюватися на Заході в епоху Великих географічних відкриттів. Якщо перший випадок передбачає опору на внутрішні ресурси, насамперед, аграрний сектор, націлюється на розвиток і підтримання внутрішніх ринків, то другий стимулює розвиток індустрії за рахунок нестримного викачування ресурсів на першому етапі з *сільськогосподарського сектора*, а надалі з *заморських територій* за рахунок *розвитку зовнішньої торгівлі*, підтримуваної *військовою експансією*. Теоретичні засади розуміння моделі "*неприродного*" капіталістичного розвитку заклали К.Маркс і Й.Шумпетер. К.Маркс розкрив внутрішню суперечність капіталізму – між суспільним характером праці, її кінцевою метою, яка полягає у відтворенні суспільства як єдиного організму, та індивідуальним привласненням її результатів, що стимулює інноваційну активність капіталіста. Він подав процес, у якому цілі та засоби суспільного відтворення міняються місцями, отримують "*неприродний*" характер. Справжня мета (підтримання існування суспільства) перетворюється на засіб, а засіб (стимулювання індивідуального інтересу учасників процесу суспільного відтворення) – на мету, тобто нескінченне і нестримне накопичення капіталу. Концепція "творчого руйнування" Й.Шумпетера розкриває механізми, за допомоги яких відбувається послідовне руйнування старих і формування нових структур, зокрема у сфері інституційного будівництва. Епоха Відродження в Італії – період, коли "Джинкапіталіст" вивільнюється з судини обмежень, накладених на нього нормами традиційного суспільства, і перетворюється на приховану пружину

процесу модернізації, в найкоротші за історичними мірками терміни здійснює дива перетворення буквально всіх боків суспільного життя Заходу.

У Ф.Броделя знаходимо відповідь на питання, чому аналогічні перетворення не відбулися у Східній Азії: "Китайська держава, незважаючи на змову торговців і корумпованих мандаринів, була незмірно ворожою до розквіту капіталізму, який навіть якщо і розвивався волею обставин, то по всяк раз, у кінцевому підсумку, його безжально ставила на місце тоталітарна, в певному сенсі, держава" (1993. С. 77). Капіталісти залишаються залежною соціальною групою, у якої були відсутні можливості підпорядковувати своїм класовим інтересам суспільні інтереси всієї держави. Країна прямувала шляхом "природного, смітівського зростання".

У чому причини такого "відставання"? Як необхідні передумови формування капіталістичного розвитку Р.Бренер виокремлює збереження організаторами виробництва своїх класових позицій і поза ринковою економікою за одночасної втрати можливості автоматичного відтворення себе як організаторів виробництва, а також утрату безпосередніми виробниками контролю над засобами виробництва (те, що К.Маркс називає відчуженням працівників від засобів виробництва) (Brenner, 1977. Р. 35–36). Цікаво, що запропоновані умови (капіталістичного способу виробництва) є протилежністю фундаментальним засадам азіатського способу виробництва. В останньому випадку, а це і є випадок середньовічного Китаю, індивідуальній власності протистоїть загальногрупова власність правлячої верхівки суспільства. Обсяг отримуваних благ визначається місцем в ієрархії управління державою. Загальнокласова власність набуває форми власності державної. Як *підпорядкована власність (право користування)* зберігаються залишки плеїної власності, власність землеробських общин, общинна власність ремісників. Безпосереднього виробника не прив'язують до землі, як це було за феодального способу виробництва, він виступає співвласником землі, яку обробляє. У світлі вищевикладеного стають зрозумілими глибинні причини неприйняття капіталізму і капіталістів правлячою верхівкою китайського суспільства. При цьому знаходить своє обґрунтування фраза Ф.Броделя: "Справжній китайський капіталізм розвивався лише за межами Китаю, наприклад у країнах Малайського архіпелагу, де китайський торговець мав повну свободу дій" (1993. С. 77). Китайський капіталіст "у гостях", як і будь-яка іншонаціональна меншина, за визначенням був *віддалений від правлячої верхівки країни, де перебував*, його терпіли остільки, оскільки він заповнював соціальну нішу, виконував функції потрібні, але засуджувані у традиційному суспільстві. Натомість він був змушений займатися торгівлею, фінансовими послугами саме тому, що цю соціальну нішу залишали йому корінні жителі, які вважали таку працю негідною (Дятлов, 2006).

Азіатський спосіб виробництва ґрунтується на редистрибутивних (між центром і безпосередніми виробниками) і реципрокних (усередині виробничих одиниць) відносинах. Але не виключені й обмінні відносини. Більше за те, останні набувають дедалі більшого поширення. Масштаби азіатських ринків аж до Новітнього часу набагато перевищували європейські. Але ці ринки не можна повною мірою віднести до капіталістичних. І причина цього – периферійне становище торговця, підприємця стосовно держави. Так, азіатський торговець, підприємець, капіталіст прагне отримання прибутку. Але в кінцевому підсумку його індивідуальна діяльність завжди опиняється

в підлеглому становищі щодо завдань виживання всього суспільства. Дж.Арригі у своїх міркуваннях спирається на Ф.Броделя, котрий характеризував імператорський Китай як "ґрунтовну ринкову економіку", в якій наполегливо і вдало були розділені ринок і капіталізм; вороже ставлення держави до кожного, хто "ненормально" багатів, вело до того, що капіталізм був можливим лише в чітко обмежених групах, які підтримує і контролює держава (Арригі, 2009. С. 367). А чи не є відображенням цього принципу господарської діяльності характер нинішніх взаємин японських корпорацій і держави, що дозволяють говорити про створення "Japan corporation", історія формування південнокорейських чеболів, офіційна політика КПК стосовно бізнесу, що розвивається? К.Поланьї, виокремлюючи обмінні відносини як особливу форму руху благ у суспільстві, нарівні з реципрокністю і редистрибуцією, незмінно підкреслює їх ринковий, рівноправний, заснований на добровільному русі еквівалентів вартості характер (2002. С. 83). Водночас В.Зомбарт показує, що вже з моменту зародження капіталістичне підприємництво, зокрема іноземна торгівля, було далеким від цих принципів (2005). І це не випадково, адже цілі ринкового обміну і капіталістичного підприємництва дуже часто не збігаються. Більше за те, вони відрізняються за своєю суттю. Обмінні операції з метою отримання прибутку – лише мала децима руху благ, що забезпечує всі складові процесу життєдіяльності суспільства. Порушення принципу еквівалентності, пошук шляхів максимізації власної вигоди за рахунок партнера з обмінних операцій є невід'ємною рисою капіталістичного підприємництва. З моменту появи це породжувало дедалі витонченіші способи отримання користі з можливостей нееквівалентного обміну і сьогодні знаходить утілення в розвитку **гламурного капіталізму**. У його основі – *амбівалентність форм руху благ з погляду учасників обміну*. Те, що з боку споживача постає як **витрата** (невідповідність вартісних еквівалентів зустрічних потоків благ, яка виправдовується створенням ексклюзивного індивідуального образу як інструменту формування і підтримки соціальних зв'язків), з погляду *виробника є надприбутковим економічним обміном*. При цьому за рамами уваги дослідників часто залишаються соціальні наслідки явищ, що породжуються міфологією гламурного капіталізму: віртуалізація грошей, товарів та їх виробників, свідомості споживача, маніпуляція нею; підміна реальних життєвих цінностей надуманими ідеалами; протиставлення індивідуального *Я* колективному *Ми* через демонстрацію власної винятковості; порушення балансу між людиною та її соціальним оточенням, десоціалізація особи і суспільства (Липов, 2013. С. 32). Руйнівні наслідки нееквівалентності обмінних операцій випробовують на собі як індивіди, так і регіони, країни, континенти, світове господарство загалом, проявом чого і є фінансова криза. Рекомендації П.Кругмана, створення системи міжнародних організацій, покликаних запобігти її прояву в подальшому, здатні пом'якшити наслідки кризових явищ, але не усунути саму причину.

У табл. 1 в узагальненому вигляді подано відмінності в механізмах економічної еволюції Заходу і Східної Азії, які дозволяють зробити висновки, що саме *зміна центру сучасної світсистеми може стати підставою усунення глибинних причин світової фінансової кризи*. Передумовою цього може стати відмова від домінування неприродного західного капіталістичного шляху розвитку.

Таблиця 1

Західна і Азіатська парадигми економічного зростання і розвитку

Критерій	Захід	Східна Азія
Основні теоретичні концепції еволюції	Теорія капіталу К.Маркса, теорія розвитку Й.Шумпетера	Теорія ринкового розподілу праці А.Сміта
Джерело зростання і розвитку	Прагнення капіталіста до прибутку, творче руйнування	Суспільний розподіл праці та спеціалізація
Вплив еволюції на соціальні структури	Породжує їх несталість, трансформації	Націлена на підтримку стабільності
Мета діяльності	Отримання прибутку	Відтворення суспільства
Засіб досягнення мети	Виробнича, торгова, фінансова діяльність	Економічна, неекономічна мотивація, стимулювання і примушення
Форми руху благ	Обмін	Обмін, редистрибуція, реципрокність (дар, витрата)
Характер ринків	Капіталістичні	Некапіталістичні
Домінуючий інтерес	Індивідуальний	Суспільний
Пріоритетна взаємодія	Конкуренція	Співпраця
Пріоритетна галузь	Промисловість	Сільське господарство
Пріоритетні технології	Капітало- й енергомісткі	Працемісткі, енергозбережні
Стосунок до інституційної динаміки	Дає старт процесу модернізації	Закріплює традиційні засади суспільного життя
Роль капіталу (зокрема іноземного)	Диктує свої умови державі, захоплює її, сама стає державою	Приймає умови, визначувані державою, повністю залежить від неї, витісняється на периферію суспільного життя
Характер еволюції	Капіталістичний неприродний розвиток	Смітівське природне зростання

Друга проблема, пов'язана з перспективою перетворення Китаю на центр світсистеми, впливає з першої і полягає у визначенні характеру міжнародних відносин, які міг би запропонувати Китай як центр світсистеми. Ми знову звертаємося до відмінностей "природного ринкового смітівського шляху зростання" і "неприродного капіталістичного розвитку". Дж.Аррігі зазначає, що народження національних держав аж ніяк не є продуктом розвитку європейської цивілізації. В Азії національні держави з'явилися задовго до Вестфальського миру, і вони так само, як і європейські, формували систему міжнародних відносин, але засновану на кардинально інших принципах. Якщо для Європи характерним було озброєне суперництво, географічна експансія, то для азіатських – суперництво за технологічні й організаційні інновації. Закріплення за Китаєм статусу Середньої імперії забезпечило йому домінуючу позицію центру, що вплинуло на кардинально відмінні від європейських відносини з периферією. Наявність у Європі значної кількості порівняно невеликих держав, що постійно перебувають у стані суперництва, стимулювало розвиток культури агональності, змагальності, що мало як позитивні, так і негативні наслідки для всієї системи міжнародних відносин. Колосальні масштаби внутрішнього ринку, що відрізняють Китай від європейських держав, можна вважати об'єктивною причиною значно меншої зацікавленості останнього в розвитку зовнішньої торгівлі та відсутності стимулів військової експансії. Якщо для Заходу периферія – джерело отримання ресурсів, то для Китаю – напрямок їх застосування. "Відносини данництва між китайським імператором і державами-васалами, – стверджує Дж.Аррігі, – не були пов'язані зі збором податків.

Навпаки, ... держави-васали пропонували китайському імператорському двору лише символічні дари, а у відповідь отримували набагато цінніші. Отже, номінальна "данина" була фактично двосторонньою трансакцією, що дозволяла Серединному царству "купувати" вірність держав-васалів і водночас контролювати потік людей і товарів через свої далеко простягнуті кордони" (2009. С. 359). Екстравертності європейської політики протистоїть інтравертність китайської. Глибинні витоки цих відмінностей знаходимо у фундаментальних відмінностях між капіталістичним і некапіталістичним ринковим розвитком. Компоненти цих відмінностей яскраво виявилися у сфері міжнародних відносин (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості міжнародної орієнтації Заходу і Китаю

Критерій	Захід	Китай
Пріоритетна орієнтація капіталу	Зовнішня	Внутрішня
Характер відносин	Метрополія/колонія	Центр/периферія
Співвідношення масштабів ринків	На користь колоній	На користь центру
Цілі зовнішньої взаємодії	Експлуатація зовнішніх ринків	Підтримка стабільності зовнішнього оточення
Пріоритетна форма взаємодії	Колоніалізм	Обмін політичних поступок сусідів на доступ до внутрішніх ринків
Джерело вигоди	Нестабільність ситуації (зміни як передумова або як наслідок)	Підтримування стабільності ситуації
Характер зовнішньої політики	Мілітаризм	Мирна співпраця, взаємодія, взаємодоповнюваність
Концентрований вираження моделі взаємодії	<i>Вашингтонський консенсус</i> (дерегулювання економіки, зниження граничних ставок податків і обмежень для прямих іноземних інвестицій, лібералізація зовнішньої торгівлі та фінансових ринків, вільні обмінні курси, приватизація, фіскальна дисципліна, захист прав власності)	<i>Пекінський консенсус</i> (визнання необхідності узгодження програм розвитку зі специфікою регіонів і багатобічність цього процесу, об'єднання зусиль щодо формуванню світопорядку на засадах економічної взаємозалежності, врахування політичних і культурних відмінностей)

Повертаючись до проблеми *фатальних стратегій*, відзначимо, що три кроки в напрямку до їх освоєння, послідовно здійснені П.Кругманом і Дж.Аррігі (визнання необхідності реагування на ситуацію, відстежування витоків її виникнення і трендів розвитку), цілком узгоджуються з **західним стилем мислення як процесом моделювання систематичних відносин на засадах безумовних положень**. У його витоках пріоритет лівопівкульного, абстрактно-логічного, вербального, аналітичного, дискретного сприйняття світу, а формування пріоритету саме, за твердженням учених, є продуктом процесу модернізації (Берк, Орнстейн, 2007). Ключової ролі для визначення обмеженості можливості ухвалення фатальної стратегії в рамках західного типу мислення набуває елемент моделювання, яке неминуче веде до спрощення об'єкта дослідження, додання йому статичного характеру. Натомість зовнішнє середовище (яке ми теж моделюємо) і сам об'єкт постійно зазнають змін. Моделюванню у формі планування дій підлягає і стратегія поведінки суб'єкта. І знову-таки – середовище мінливе, жоден план не спроможний урахувати всі можливі зміни. Фатальна стратегія перетворюється на стратегічну фатальність. Якщо ж допустити мож-

лівість постійної корекції плану, то чи не прийдемо ми, зрештою, до думки, що раціональніше, з погляду економії зусиль, узагалі відмовитися від нього? Глухий кут. Чи можливий вихід, чи можлива фатальна стратегія? Ж.Бодріяр, пропонуючи свою концепцію фатальної стратегії, наближається до ствердної відповіді, але в запалі обговорення нагальних проблем Заходу проходить повз неї.

Ми навели своє визначення західного стилю мислення. Спробуємо визначити його альтернативу – **східний стиль: цілісне сприйняття навколишнього світу на засадах інтуїтивного осягнення взаємозв'язків і взаємин**. Знову ж таки механізм його дії заснований не на свідомому виборі суб'єкта, а на фізіології, пріоритеті правопівкульного просторово-образного, синтетичного, невербального, симультанного сприйняття світу. Перехід до домінування лівої півкулі, лівопівкульного мислення – результат еволюції суспільства, ключову роль у якій відігравав процес модернізації. Як свідчить Р.Нейсбіт, численні дослідження підтверджують відмінність домінуючих стилів мислення, представників різних культур. Щоб простежити їх витоки, досить пригадати відмінності між західною, буквено-звуковою, і східною, ієрографічною знаково-образною, системами письмового передання інформації. Проте вони не є раз назавжди заданими, і наочним прикладом цього може слугувати визначальний вплив середовища на засвоєння китайськими студентами, що навчаються в США, західного стилю мислення (2011, 2012). Обидва стилі переплітаються, логіка західного й інтуїція східного доповнюють одна одну, але домінуюче значення зберігає один із них. Ми, як правило, не усвідомлюємо того, як ухвалюємо рішення. Механізми мислення належать до сфери неявного знання, але пріоритетність його стилів зумовлює сфери діяльності, в яких ми можемо бути більш або менш успішними, сфери, де більше значення за ухвалення рішень має логічна вивіреність або інтуїтивізм (не всі обставини ситуації й не завжди ми в змозі оцінити) (Нисбетт, Пенг, Чой, Норензаян, 2011; Нейсбіт, 2012).

Інший стиль мислення – інший інструментарій здійснення фатальної стратегії. Ключ до розуміння різниці може дати зіставлення образів, які у двох культурах прийнято як зразки для наслідування. **Герой versus Мудрець**. Герой – той, хто *всупереч обставинам*, ціною самовідданості та жертв іде до своєї мети (*стратегія, спрямована проти фатуму*, націлена на насильницьке *перетворення* навколишнього середовища). Натомість Мудрець досягає своїх цілей, *використовуючи обставини, враховуючи внутрішню логіку розвитку ситуації (стратегія прямування за фатумом, його прийняття і використання)*. Вони по-різному сприймають потенціал ситуації. Для Героя потенціал – це те, що можна використати для досягнення мети, для Мудреця – те, до чого веде внутрішня логіка розвитку ситуації. Витоки – різне ставлення до дії, діяльності. Для людини Заходу, Героя, дія, творення, перетворення навколишнього світу – інструмент прояву себе, своєї сутності, свого обов'язку, отримання *індивідуального* порятунку в цьому житті. Дія нерозривно пов'язана з **культурою провини**, яку закладає християнство, – комплексом соціально-етичних поглядів, згідно з якими особисте усвідомлене ставлення людини до оточуючих, стосунки з ними регулюються *внутрішніми моральними нормами* і загрозою покарання за їх порушення. Людина Сходу, Мудрець, розглядає свою поведінку в контексті установки на сприйняття навколишнього світу як *природної гармонії* (зокрема, в тому розумінні, яке вкладав у неї А.Грамши, а потім і Дж.Аррігі),

природного руху речей, загальної взаємозалежності, взаємодоповнюваності, комплементарності явищ навколишнього світу, і порушення цієї гармонії може погіршити ситуацію. Ця вкоріненість, єдність із навколишнім середовищем закладаються в характерній для народів Сходу **культурі сорому** – комплексі соціально-етичних переконань, згідно з якими ставлення людини до оточуючих, поведінка, стосунки з ними свідомо або несвідомо регулюються установками щодо місця, обов'язків і ролі людини в навколишньому суспільному середовищі, відповідальності перед іншими, *сприйнятті себе лише як частини соціуму*, засвоюваними на некритичному рівні у процесі соціалізації. Будь-яка дія може порушити рівновагу, гармонію зовнішнього середовища. Їй на зміну приходить *реагування*. Мудрець прямує за волею обставин, *випадком*, уміє природним чином використовувати їх для досягнення мети, максимально *конкретизованої* у варіанті Заходу і сприйманій як *загальний орієнтир, напрямок руху у східній альтернативі*. Випадок – момент неусталеності системи, точка біфуркації, коли щонайменше коливання здатне зумовити напрямок її подальшого розвитку. На Заході та на Сході випадок розуміють по-різному. Для Героя випадок – *момент, породжений невизначеністю ситуації, її некерованістю, стихійністю*, який потрібно вчасно виявити і використати. Активність, дія героя і результат збігаються в часі. Для Мудреця випадок – *результат цілеспрямованого формування ситуації, її розвитку*. Мудрість і полягає в умінні *розгледіти потенціал випадку* в момент, коли передумови його лише зароджуються, в умінні *"допомогти випадку трапитися"*, підтримати тенденції, які ведуть до складання *ситуації випадку*, точки несталості, біфуркації, та перешкодити тенденціям, здатним зупинити або загальмувати цей процес, які спрямовують розвиток ситуації в несприятливе річище. Випадок – одночасно *результат, проміжна мета* активності Мудреця і *вихідний момент* зміни напрямку розвитку ситуації. *Інструментарій Мудреця – страгатеми, стратегія опосередкованих дій, маніпулятивні стратегії* (Липов, 2001).

Фатальна стратегія постає як здатність включитися у природний потік розвитку ситуації на засадах: усвідомлення внутрішньої логіки її розгортання; опосередкованої, непрямой підтримки сприятливих трендів і гальмування несприятливих; завчасного виявлення потенціалу розвитку; формування ситуацій несталості системи (випадку, точок біфуркації), що дозволяють із мінімальними зусиллями спрямовувати розвиток системи в потрібне річище – мету, визначувану в узагальненому вигляді. **Фатальна стратегія полягає в умінні "приручити", використати фатум.**

Запропонований підхід дозволяє по-новому подивитися не лише на зміст, логіку, сенс трансформаційних перетворень у Китаї, але і (спираючись на твори Дж.Аррігі) на перспективи подолання світової фінансової кризи і формування нового світового ладу. Праці Е.Пивоварової (літературний псевдонім Е.Корбаш), що відобразили 30-річний період з моменту початку реформ (1981) до входження в нове тисячоліття (1999) і сучасного етапу соціалістичного будівництва в Китаї (2011), підтверджують *послідовність політики побудови соціалізму з китайською специфікою* вже кількох поколінь керівництва країни. Офіційно визнані як *мета соціалізму самореалізація трудящих і суспільна справедливість* (2011. С. 6) цілком відповідають духу фатальної стратегії, що ґрунтується на взаємодії, взаємодоповнюваності, комплементарності, *неможливих без справедливості соціальних відносин*, у яких самореалізація особи може бути досягнута лише як результат *участі в суспільному відтворювальному процесі*. Особливої

актуальності в рамках фатальної стратегії набуває вислів Генерального секретаря ЦК КПК Ху Цзінтао на XVIII з'їзді КПК (2007): виходити за визначення стратегії соціально-економічного розвитку Китаю "...не з суб'єктивних побажань, не з тих або тих іноземних моделей, не з догматичних інтерпретацій окремих положень марксистських праць", а керуватися принципом "практика – критерій істини" (Пивоварова, 2011. С. 9). Е.Пивоварова виокремлює ключові особливості, що забезпечили успіх реформ, значний соціально-економічний прогрес країни. Це відмова від руйнування і критики минулого, зосередження сил на творенні, звернення до потреб населення. Вибір фатальної стратегії виявився й у відмові від реформ за чужими рецептами, в орієнтації на "будівництво соціалізму з китайською специфікою" з урахуванням кількості населення за крайньої обмеженості ресурсів країни, відмові від обвальної лібералізації, в поетапному, апробованому експериментами просуванні до ринку, поступовому, але рішучому розширенні масштабів реформи та її поглибленні. Важливу роль відіграло формування ринкових суб'єктів не шляхом руйнування існуючих державних структур, а через заповнення на підставі підприємницької ініціативи ринкових ніш, спрямоване на скорочення дефіцитності економіки країни, зокрема за допомоги активного залучення іноземного капіталу. Комплементарність елементів формованої економіки забезпечується поєднанням стимулювання господарської ініціативи на мікрорівні з макроконтролем і його посиленням у періоди наростання незбалансованості економіки, розвитком багатоманітних за формами власності типів господарств, постійною корекцією структури інвестицій і виробництва в напрямку наближення її до реальних потреб народу (Пивоварова, 2011. С. 10–11).

Дж.Арригі пропонує новий підхід до розуміння витоків, причин і перспектив перманентно повторюваних рецидивів глобальної фінансової кризи. Він постає як об'єктивний процес зміни фаз системних циклів накопичення, переходу його нинішнього центру (США) до завершальної, фінансової фази розвитку. У контексті запропонованого підходу можливість подолання кризи пов'язана зі зміною центру світсистеми. Цю зміну, перш за все, слід розуміти як повернення його на новому етапі розвитку світсистеми до пріоритетної ролі смітівського природного некапіталістичного шляху розвитку ринкової економіки і зміни принципів міжнародної взаємодії. Можливість такого переходу підтверджується послідовністю й успішністю політики КНР, спрямованої на будівництво "соціалізму з китайською специфікою", на відповідність цієї політики принципу "прямування природним шляхом", об'єктивним законам розвитку суспільства, підтримуванню балансу індивідуального інтересу капіталіста-підприємця і колективного інтересу суспільства. Інструментом її здійснення є фатальна стратегія.

Література

- Арригі Дж. (2009) Адам Смит в Пекине. Что получил в наследство XXI век. М.: Институт общественного проектирования.
- Арригі Дж. (2006) Долгий двадцатый век. М.: Территория будущего.
- Берк Дж., Орнстейн Р. (2007) Дар топора. Обоюдоострая история человеческой культуры. М.: Эннеагон Пресс.
- Бодрияр Ж. (2010) Фатальні стратегії. Львів: Кальварія.
- Бродель Ф. (1993) Динамика капитализма. Смоленск: Полиграмма.
- Бродель Ф. (1988) Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV–XVIII. Т. 2. Игры обмена. М.: Прогресс.
- Волф Дж. (2013) Преднамеренный кризис. Неизвестная история всемирного финансового кризиса и что Вы можете с этим сделать. М.: Дело.

- Гальчинский А. (2010) Кризис и циклы мирового развития. К.: АДЕФ-Украина.
- Геец В., Гриценко А. (2013) Выход из кризиса (размышления над актуальным в связи с прочитанным) // Экономика Украины. № 6. С. 4–19.
- Джонсон С., Квак Дж. (2013) 13 банков, которые правят миром. М.: Карьера Пресс.
- Дугин А. (2010) Конец экономики. М.: Амфора.
- Дятлов В. (2006) Торгаши, чужаки или посланные Богом? М.
- Зомбарт В. (2005) Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека. Собр. соч. в 3-х т. Т. 1. СПб: Владимир Даль. С. 23–477.
- Корбаш Э. (1981) Теория и практика экономического строительства в КНР. М.: Наука.
- Кругман П. (2013) Выход из кризиса есть. М.: Азбука Бизнес.
- Кругман П. (2009) Кредо либерала. М.: Европа.
- Лернер Дж. (2011) Как мы принимаем решения. М.: Астрель.
- Липов В. (2011) Институциональная комплементарность социально-экономических систем. Харьков: Изд-во ХНУ имени В.Н.Каразина.
- Липов В. (2013) Множественность денежных систем как инструмент гетерогенизации институциональной составляющей СЭС // Економічний вісник Національного гірничого університету. № 1. С. 25–33.
- Липов В. (2001) Случайность и стимул: синергетика и экономическая теория развития // Философия хозяйства. № 3. С. 197–206 // <http://www.forum.barrel/filhoz15/statia52.htm>.
- Льюис М. (2013) Бумеранг. Как из развитой страны превратиться в страну третьего мира. М.: Альпина Паблишер.
- Нейсбит Р. (2012) География мысли. М.: Астрель.
- Нисбетт Р., Пенг К., Чой И., Норензаян А. (2011) Культура и системы мышления: сравнение холистического и аналитического познания. М.: Либеральная миссия.
- Ольсевич Ю. (2013) Фундаментальная неопределённость рынка и финансовые теории. СПб: Алетейя.
- Пивоварова Э. (1999) Социализм с китайской спецификой: итоги теоретического и практического поиска. М.: Химия и бизнес.
- Пивоварова Э. (2011) Социализм с китайской спецификой. М.: ИД Форум.
- Поланьи К. (2002) Великая трансформация: политические и духовные истоки нашего времени. СПб: Алетейя.
- Райх Р. (2012) Послешок. Экономика будущего. М.: Карьера Пресс.
- Рейнхарт К., Рогофф К. (2011) На этот раз всё будет иначе. Восемь столетий финансового безрассудства. М.: "Карьера пресс".
- Amin S., Arrighi G., Frank A.G., Wallerstein I. (1982) Dynamics of global crisis. New York: Monthly Review Press.
- Brenner R. (1977) The origins of capitalist development: A critique of Neo-Smithian Marxism // New left review. 1/104. P. 25–92.
- Campbell J. (2011). The US financial crisis: lessons for theories of institutional complementarity // Socio-Economic Review. № 9. P. 211–234.

J.ARRIGUI VS. P.KRUGMAN: FATAL STRATEGIES AND COMPLEMENTARY ORIGINS OF THE WORLD FINANCIAL CRISIS

Volodymyr Lypov

Author affiliation: Doctor of Economics, Assistant Professor, Professor, Kharkiv National Economic University. Ukrain. Email: : lipov_vl@mail.ru

The article shows the limited possibilities of the mainstream (P.Krugman) in explaining the crisis phenomena of the world economy. Based on J.Arrigui's approach, the author considers the ways out the crises related to the displacement of the center of the world system. The article reveals the essence and complementary foundations of the fatal strategies, as well as their connection with physiology and styles of thinking, behavioral models, and the construction "of the socialism with Chinese specificity".

Key words: institutions, capitalism, market economy, world system, complementarity, fatal strategy, financial crisis, economic cycles.

JEL: E440, F290, F370.